

AURELIJA RUSTEIKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ŠV. SIMONO STOKO VIZIJOS IKONOGRAFINĖ TRADICIJA LIETUVOS KARMELITŲ BAŽNYČIOSE. PIRMAVAIZDIS IR KARTOTĖ

The Prototype of *St. Simon Stock's Vision* and its Reiteration
in the Lithuanian Carmelite Churches' Iconographic Tradition

SUMMARY

This article considers the reiteration of St. Simon Stock's mystical vision in the paintings found in the Lithuanian Carmelite Churches of the 17th and 18th centuries. It ascertain that their painters strived to preserve the traits of the original prototype picture especially those of Carmelita monks' figures. Therefore the faces of St. Simon Stock are similar and express similar devout emotions in all of them. But in comparison with the images found in other European countries Lithuanian paintings depict Holly Mother with the child Jesus Christ giving the scapular to Carmelita monk while in other paintings the figure of Christ is absent. In all other aspects the Lithuanian paintings copy the pictures of famous European painters and manifest no much unconventionality.

SANTRAUKA

Lietuvos sakralinės dailės kontekste šv. *Simono Stoko vizijos* atvaizdai vertinami kaip vizijinių paveikslų grupė ir kaip pirmasis Švč. M. Marijos Škaplierinės ikonografijos siužetas, davęs pradžią tolesnei karmelitiškųjų marijinių atvaizdų sklaidai. Šiame straipsnyje pirmą kartą sprendžiama Lietuvos karmelitų bažnyčiose esančių šv. *S. Stoko vizijos* paveikslų pirmavaizdžio problema. Minėti kūriniai analizuojami Europos karmelitiškosios dailės kontekste. Straipsnio tikslas – atskleisti šv. *S. Stoko vizijos* atvaizdų ikonografinę tradiciją išryškinant tapatumo ar unikalumo bruožus, pagal galimybes įvertinti jų sukūrimo laiką bei meninę raišką. Išanalizavę ir apibendrinę turimus objektus, galime teigti, kad meniniu unikalumu lietuviškieji

RAKTAŽODŽIAI: ikonografija, šv. Simonas Stokas, škaplierius, karmelitų vienuolija, Lietuvos sakralinė dailė.

KEY WORDS: iconography, St. Simon Stock, scapular, Carmelite Order, Lithuanian sacred art.

atvaizdai nepasižymi – dauguma jų yra užsienio dailininkų kūrinių kartotės. Tačiau išryškėja svarbiausias *Škaplieriaus vizijos* ikonografinis išskirtinumas – Dievo Motina visuomet vaizduojama tik su Kūdikiu Jėzumi. Tokią tendenciją lėmė pamaldumo Švč. M. Marijai kaip Dievo Motinai tradicija.

Nuo XIII a. vidurio į vienuolinio karmelitų ordino dvasingumo tradiciją įsilieja šv. Škaplieriaus, arba kitaip šv. *Simono Stoko vizijos*, istorija. Vienuolių aprangos dalies – škaplieriaus¹ tapšmas asmeniniam pamaldumui skirta sakramentalija atsispindėjo ir religinėje dailėje. Šiuo straipsniu norėčiau atkreipti dėmesį į karmelitų platinamos devocionalijos – rudojo škaplieriaus – mistinės kilmės siužeto paveikslus. Karmelitų ordino generolo Simono Stoko vizijos atvaizdai priklauso itin populiarių baroko laikotarpiu vizijinių paveikslų grupei. Analizuojant XVII–XVIII a. šv. *Simono Stoko vizijos* atvaizdus Lietuvoje iki šiol nebuvo spęsta jų pirmavaizdžio problema². Gilesnis ikonografinis tyrimas leidžia išsiaiškinti, ar šie paveikslai sukurti dailininko vaizduotės, ar sukurti pagal žinomą pavyzdį ir jį kartojant. Į tyrimo lauką įtraukti šv. *Simono Stoko vizijos* atvaizdai, priklausę Lietuvos karmelitų bažnyčioms³, jie atspindi pamatinę vizijos vaizdavimą, paremtą istorinių šaltinių tekstais. Analizės tikslas – atskleisti šio siužeto paveikslų ikonografinę tradiciją išryškinant tapatumo ar unikalumo bruožus.

Pradinė škaplieriaus paskirtis buvo ant vienuolių rūbo dėvima ir pečius dengianti darbinė prijuostė. Vėliau, įgavęs simbolinę reikšmę, škaplierius tapo karmelitų bendruomenę su religinėmis brolijomis siejančiu skiriamuoju ženklų⁴. Karmelitų rudasis škaplierius, ko gero, yra ankstyviausias, todėl gali būti laikomas vėlesniųjų prototipu⁵. Karmelitiškajam pamaldumui šiandien priimtinas istoriškai prigijęs škaplieriaus devocijos

kilmės variantas: 1251 m. Kembridže tuometiniam karmelitų ordino generolui Simonui Stokui (1165–1265) apsireiškusi Dievo Motina ir įteikusi rudąjį škaplierių kaip išsigelbėjimo nuo skastyklos kančių ženklą.

Ankstyviausiu karmelitiškojo škaplieriaus vizijos aprašymu šiuo metu laikomas tekstas iš karmelitų generolo Johno Grossi XXI sudaryto šventųjų karmelitų katalogo *Viridarium*. Šiame XV a. pradžios šaltinyje yra išsamiai aprašytos šventųjų karmelitų vizijos, tarp jų ir Dievo Motinos apsireiškimas Simonui Stokui. *Viridarium'e* rašoma, kad S. Stokui apsireiškusi gausybės angelų apsupta Dievo Motina rankoje laikė vienuoliškos aprangos dalį – škaplierių ir, įteikdama jį Simonui Stokui, tarė žodžius: *Hoc erit tibi et cunctis Carmelitis privilegium, in hoc habitu moriens salvabitur – Tai privilegija tau ir visiems karmelitams, kas jį dėvės, nepatirs amžinosios ugnies ir bus išgelbėtas*.⁶

XIII–XIV a. dailės kūrinių, vaizduojančių šią viziją, nerasta, galbūt jų daug ir nebuvo, nes tik XVI a. bažnytinei valdžiai patvirtinus tikėjimą į karmelitiškąjį škaplierių, oficialiai buvo leista altorių paveiksluose vaizduoti šv. S. Stoko mistinį regėjimą⁷. Iki tol karmelitų generolo vizija religiniuose paveiksluose galėjo būti integruota tik kaip fragmentiškas epizodas. Pavyzdžiui, Palermo karmelitų bažnyčios XV a. Dievo Motinos altoriaus paveiksle greta mini-scenų iš karmelitų gyvenimo vaizduojamas ir šv. S. Stokas, priimantis vienuoliškąjį škaplierių iš Švč. Mergelės Marijos rankų⁸. Šiame, kaip ir dalyje vėlesnių šv. S. Stoko

1 il. Šv. *Simono Stoko vizija*. XV a. Aylesfordo karmelitų vienuolyno koplyčia. Foto: A. Rusteikienė, 2011

2 il. Šv. *Simono Stoko vizija*. XVIII a. Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčia. Foto: V. Balkūnas, 2012

vizijos pavyzdžių, Dievo Motina vaizduojama viena, be Kūdikio Jėzaus⁹. Toks ikonografinis sprendimas leidžia manyti, kad *Škaplieriaus vizijos* kūrėjai rėmėsi teologų rekomendacijomis ar vizijos aprašymu, kur veikiausiai buvo minima tik Marija. *Škaplieriaus vizijos* vaizdavimo be Kūdikio Jėzaus schema, turėjusi terpę Europos šalių sakralinėje dailėje, Lietuvoje neaptikta. Tai greičiausiai lėmė įsigalėjusi marijinių atvaizdų sekimo *Ho-degetria* archetipu tradicija.

Kitoje, gerokai gausesnėje *Škaplieriaus vizijos* siužeto objektų grupėje drauge su Dievo Motina vaizduojamas ir Kūdikis Jėzus. Ankstyviausias autorei žinomas toks pavyzdys yra XIV a. skulptūrinė grupė iš Aylesfordo karmelitų vienuoly-

no¹⁰. Manoma, kad būtent ši statula buvo nešama per iškilmingas bažnytines procesijas, vykusias nuo pat vienuolyno įsteigimo Aylesforde pradžios (il. 1). Pirmavaizdžio kompozicijoje – trys vizijos daliviai: Švč. M. Marija su sūnumi Jėzumi ir vienuolis karmelitas Simonas Stokas. Kūdikėlis vienoje rankoje laiko Pasaulio Valdovo simbolį – Žemės rutulį, o kita ranka laimina šv. Simoną Stoką, priimančią iš Dievo Motinos dangiškosios privilegijos ženklą. Gana statišką figūrinę grupę pagyvina minkšta škaplieriaus forma, banguojančios Marijos drabužių klosčių linijos. Vėlesnio laikotarpio išlikusių *Škaplieriaus vizijos* skulptūrinių pavyzdžių, palyginti su tapyba, nėra itin daug¹¹. Šie objektai dažnesni Pietų Europos šalyse.

Išlikusiuose Lietuvoje šv. S. Stoko vizijos atvaizduose, puošusiuose karmelitų bažnyčias, Marija visuomet vaizduojama tik kartu su Sūnumi Jėzumi. XVII–XVIII a. bažnyčių inventoriuose minimi šv. S. Stoko temos paveikslai, tačiau nėra platesnių aprašymų, pagal kuriuos galėtume spręsti apie jų ikonografiją¹². Tad apžvelgsime išlikusius škaplieriaus vizijos atvaizdus – mūsų laikus pasiekusius karmelitiškojo pamaldumo liudininkus.

Vienu ankstyviausių karmelitiškojo škaplieriaus vizijos atvaizdų laikyčiau Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios šv. Elijo koplyčios altoriaus paveikslą (il. 2). 1684 ir 1743 m. archyvuose dokumentuose minima, kad būta atskiro šv. S. Stoko titulo altoriaus, kuriame veikiausiai buvo šv. S. Stoko vizijos paveikslas¹³. Tradiciškai ši altorių turėjo globoti Škaplieriaus brolija, gyvavusi nuo 1669 m. prie Visų Šventųjų bažnyčios. 1748 m. mediniai bažnyčios altoriai per gaisrą buvo sunaikinti, nukentėjo ir paveikslai. Atkuriant bažnyčios interjerą, medinių altorių vietoje buvo pastatyti nauji mūriniai, o jų nišos pritaikytos išlikusiems po gaisro paveikslams¹⁴. 1786 m. vizitacijos duomenimis, atstatytoje bažnyčioje neliko šv. S. Stoko altoriaus, tačiau minima įrengta nauja šv. Elijo koplyčia su jo vardo altoriumi. Čia šiandien ir regime šv. S. Stoko viziją¹⁵. Įprastoje šiam siužetui kompozicijoje vaizduojami Dievo Motina ir jai ant kelių sėdintis Sūnus Jėzus, teikiantys Simonui Stokui škaplieriaus rūbą. Mistinio regėjimo sampratoje dangiškieji ir žemiškieji asmenys dažniausiai vaizduojami skirtinguose lygmenyse: šventieji – aukščiau pakylėti, lyg sklendžiantys, debesų ir angelų apsuptyje, žemiškieji – žemiau, pamaldžiai

priklaupę, viltingą žvilgsnį nukreipę į teikiančius dangiškašias malones. Pusfigūris karmelito Simono vaizdavimas yra kiek retesnis atvejis, todėl gali kilti klausimas dėl pirmapradžio atvaizdo formato: ar drobė, įkomponuojant į esamą nišą, buvo apkarpyta, ar išsaugotas visas paveikslas? Kad tokia kompozicija nėra išskirtinė, patvirtina panašūs pavyzdžiai iš vidurio ir pietų Europos bažnyčių¹⁶, o rasta graviūra liudija, kad būta konkretaus ikonografinio pavyzdžio tapant šv. S. Stoko viziją Visų Šventųjų bažnyčiai¹⁷ (il. 3). Paveikslas labai patamsėjęs, praktiškai neįmanoma išžiūrėti originalios tapybos, tačiau sąsajos tarp graviūros ir atvaizdo nenuginčijamos: identiška kompozicija, tapatūs figūrų judesiai. Siekiant atnaujinti senąjį paveikslą, jis dalinai užtapytas: paryškinti veidai ir drabužiai, kontūrine linija apvesta teikiamo škaplieriaus rūbo dalis bei Dievo Motinos sūnaus rankose laikoma brolijos sakramentalija. Matant nenatūralias figūrų proporcijas, kiek laužytus judesius, susidaro įspūdis, kad paveikslo pertapytojas buvo kiek pramokęs vietinis meistras. Žinių apie šio kūrinio autorių archyvuose nerasta, o apie tapybos profesionalumo lygį galėtume spręsti tik atnaujinus paveikslą. Tikėtina, kad išlikęs atvaizdas buvo sukurtas dar mediniam šv. Simono Stoko bažnyčios altoriui. Greičiausiai šią hipotezę galėtų patvirtinti ir restauravimo ekspertai. Paminėtinas ir neįprastas paveikslo įrėminimas – marmurinėje nišoje patalpinta drobė perimetru apvesta aukso spalvos ornamentinėmis detalėmis. Elementų junginys sudaro rėmo įspūdį, tačiau visi fragmentai skirtingi, neatsikartoja. Tikėtina, kad tai gali būti išlikusios po gaisro altorių puošybos de-

talės ar paveikslo rėmo dalys, kurios perkeltos į naujuosius altorius drauge su senaisiais paveikslais ir primena anksčiau šventovės aurą.

Švč. M. Marijos Škaplierinės bažnyčioje Linkuvoje, prie buvusio senosios regulos karmelitų vienuolyno, esama procesijų altorėlio su šv. *Simono Stoko vizijos* paveikslu¹⁸ (il. 4). Feretronas gamintas Škaplieriaus brolijos užsakymu, 1738 m. Linkuvoje pradedamų iškilmingų pamaldų – Švč. M. Marijos Škaplierinės atleidų – proga¹⁹. Altorėlio paveikslas kartoja kanoninę kompoziciją: Marija su Kūdikiu Jėzumi tiesia rudąjį škaplierių vienuoliui karmelitui. Kūdikelis žaismingai judrus, uoliai talkina teikiant malonės ženklą. Pusfigūris šv. S. Stoko vaizdavimas stulbinamai artimas aptartam atvaizdui iš Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios. Prisiminkime, kad 1745 m. medinis Švč. M. Marijos Škaplierinės altorius buvo perkeltas iš Visų Šventųjų bažnyčios į Linkuvą, tačiau kitų priežastinių sąsajų tarp šių vienuolynų kol kas nerasta. Šio bei Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios vizijų atvaizdų šaltinis galėtų būti iliustruoti Ordino leidiniai arba liturginės knygos iš Linkuvos karmelitų bibliotekos, tačiau konkretaus pirma vaizdžio kol kas neaptikta. Linkuvos paveiksle išskirčiau charakteringą šv. Simono Stoko portretą. Šį šventąjį²⁰ skiriamė pagal karmelitams būdingą aprangą bei vienuolio tonzūrą. Išryškinti šv. S. Stoko veido bruožai leidžia manyti, kad vis tik buvo laikomasi vaizduojamo asmens panašumo kriterijaus. Palyginę šv. S. Stoko portretą iš Mariano Ventimiglia *Historia Chronologica* su Linkuvos paveikslu regime akivaizdų panašumą²¹ (il. 5). Tikėtina, jog ankstyvesni panašaus

3 il. Šv. *Simono Stoko vizija*. Foto: Iconographia Carmelitana 1, CD, Olomc BW014

4 il. Šv. *Simono Stoko vizija*. 1738 m. Linkuvos Švč. M. Marijos Škaplierinės bažnyčia. Foto: A. Rusteikienė, 2000

5 il. Šv. Simonas Stokas. XVIII a. Mariano Ventimiglia, *Historia Chronologica...*, 1773

6 il. Šv. Simono Stoko vizija. XVIII a. vid. Vilniaus Šv. Jurgio Kankinio bažnyčia. Foto: V. Balkūnas, 2012

pubūdžio leidiniai su šventųjų karmelitų portretais pasiekė Lietuvą ir dailininkai remdavosi jais kaip ikonografiniais šaltiniais. Linkuvos paveikslo autorius nežinomas, istoriniuose dokumentuose minimi du tapytojai, dekoravę šią bažnyčią ir vienuolyną kiek vėlesniu laikotarpiu, nei sukurtas feretronas²². 1841 m. vizitacijoje inventoriaus sąrašuose minima 1827 m. pagaminta liturginių procesijų vėliava, kurioje išsiuvinėtas Dievo Motinos, teikiančios škaplierių Simonui Stokui, paveikslas²³. Turbūt vėliavą puošęs atvaizdas buvo analogiškas procesijų altorėlio paveiksliui, nes paprastai liturginių reikmenų dekore buvo kopijuojama pamaldumui skirtų paveikslų ikonografija. Liaudies sakralinės tapybos stilistikai priskirtinas Linkuvos procesijų altorėlio paveikslas XX a. II pusėje buvo iš dalies užtapytas, todėl vertinti autentišką tapybą būtų gana keblu. Vis dėlto jis ir šiandien skleidžia nuoširdžias emocijas tęsdamas karmelitiškojo pamaldumo tradiciją.

Vienintelį Lietuvoje baroko laikotarpio šv. Simono Stoko vizijos paveikslą, nepakeitusį išvaizdos ir išlikusį pirminėje paskirties vietoje, rasime Šv. Jurgio Kankinio bažnyčioje Vilniuje²⁴ (il. 6). Ši mūrinė bažnyčia Radvilų dvaro teritorijoje iškilo 1755 m., taigi dešiniojo altoriaus antrame tarpsnyje esantis paveikslas irgi galėjo bažnyčioje atsirasti panašiu laiku. Pamaldumą šv. Škaplieriui tenykščiai senosios regulos karmelitai puoselėjo jau nuo pat vienuolyno įsteigimo. Švč. M. Marijos brolijos, susibūrusios prie Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčios, 1736 m. rašytuose įstatuose pabrėžiama, kad brolijos nariui privalu tikėti škaplieriumi ir kasdien jį dėvėti.²⁵ Todėl greičiausiai ir

7 il. Sebastiano Conca, Šv. *Simono Stoko vizija*. 1715 m. Palermo Šv. Teresės bažnyčia. Foto: <<http://palermodintorni.blogspot.com/2010/07/chiesa-di-santa-teresa-alla-kalsa.html>>

ankstesnėje bažnyčioje būta šv. S. Stoko vizijos paveikslų.

Išlikusiame tapybos darbe Dievo Motinos su Kūdikiu Jėzumi vaizdavimas gal ir nėra išskirtinis, tačiau dėmesį patraukia profesionaliai nutapyta proporcinga šv. S. Stoko figūra bei judrūs, nuotaikingi angelai. Archetipinė vizijos schema pasižymi puikiai subalansuota kompozicija, o regima vėlyvojo baroko stilistika paskatino ieškoti pirmavaizdžio.

Šv. Teresės Avilietės bažnyčioje Palerme (Italija) rastą altorinį paveikslą, vaizduojantį škaplieriaus įteikimą šv. S. Stokui, laikyčiau Šv. Jurgio bažnyčios paveikslo pirmavaizdžiu (il. 7). Šį paveikslą apie 1715 m. nutapė Sebastiano Conca

8 il. Šv. *Simono Stoko vizija*. Foto: Iconographia Carmelitana 1, CD. Olomc BW014

(1680–1764), vienas žinomiausių Italijos dailininkų, kurio darbai buvo itin vertinami Romoje, žymiausias jo drobės buvo kopijuojamos arba tiražuojamos graviūrose. S. Conca nutapytas paveikslas vaizdingai įkūnijo karmelito mistinį apreiškimą, todėl sulaukė didelio pasisekimo – atvaizdas laikytas chrestomatiniu pavyzdžiu, pagal jį XVIII a. kuriamos paveikslo kartotės.

Vėlesniuose šio paveikslo kartojimuose atsisakoma visų antraplanių figūrų, nebevaizduojamas ir šv. Kryžiaus Jonas. Tokiu būdu susiformuoja trijų pagrindinių figūrų kompozicija²⁶ (il. 8). Esminiu pokyčiu vėlesniuose variantuose laikyčiau Švč. M. Marijos ir Kūdikiu pozas:

9 il. Šv. Simono Stoko vizija. XVIII a. pab. Riešės šv. Vysk. Stanislovo bažnyčia. Foto: A. Rusteikienė, 2001

Dievo Motina labiau palinkusi prie klūpančio vienuolio, nuleidusi žemyn laikomą škaplierių; Kūdikis tiesia ranką link šv. S. Stoko, nebelaiko skeptro, vaizduojamas vyresnis. Vienuolio karmelito ir šalia sėdinčio angeliuko su atributais vaizdavimas visiškai atitinka S. Conca pirmavaizdį, išskyrus S. Stoko portretą – vienuolis vaizduojamas bebarzdis, gero kai jaunesnis, apvalesnių bruožų. Nebeliaika ir gausybės angelų danguje, abipus sklindančio šviesos srauto žaidžia grupelė putų. Būtent tokį prototipą laikyčiau tuo pavyzdžiu, kuris buvo kopijuojamas tapant šv. Jurgio Kankinio bažnyčios altoriaus atvaizdą. Ikonografiškai Vilniaus bažnyčios paveikslą nuo prototipo skiria kelios detalės: žydinti lelijos šakelė, simbolizuojanti malonę ir gailėstingumą, vaizduojama ne angelo rankoje, o padėta

jam prie kojų; kairėje rankoje angelas laiką juostą su Marijos tartais žodžiais *Ecce Signum Salutis – Tai Išganymo ženklas*. Siekdamas išryškinti vizijos mistiškumą dailininkas greičiausiai tikslingai atsisakė architektūrinių detalių (sosto, pakyls, kolonų). Vilniaus šv. Jurgio bažnyčios paveikslas nėra aukšto meninio lygio, jis atitinka vietos meistrų braižą, tačiau pakankamai charakteringas, nes įgalina atskleisti ikonografinės sąsajas su prototipu. Šios šv. S. Stoko vizijos pirmavaizdis Lietuvą galėjo pasiekti knygų iliustracijų forma. Juk ir senosios regulos karmelitai prie šv. Jurgio Kankinio bažnyčios turėjo turtingą biblioteką, kurioje būta „ne tik dvasinio ir istorinio turinio, bet ir įvairių mokslo šakų kūrinių.“²⁷

Aukštesniu meniniu lygiu išsiskiria Riešės bažnyčios (Vilniaus raj.) feretrono šv. S. Stoko vizijos paveikslas (il. 9). Šioje tipinėje kompozicijoje, kuomet kairėje paveikslo pusėje vaizduojamas klūpintis šv. S. Stokas, o dešinėje – kiek aukščiau stovinti arba sėdinti Marija su Kūdikiu, išryškėja itin glaudus veiksmo dalyvių santykis. Tai visiškai atitinka mistinių regėjimų sampratą. Švč. M. Marija vaizduojama tarsi nužengusi ant žemės, priartėjusi prie vienuolio taip, kad ranka liečia jo veidą. Kūdikėlis Jėzus stovi Motinai ant kelių, viena pėdute primynęs karmelitiškąjį škaplierių. Marijos prisilietimas prie Sūnaus pėdos tarsi simbolizuoja nujaučiamą, artėjančią Atpirkimo kančią. Viršutinėje paveikslo dalyje įkomponuota pora angelų, nešančių juostą su žodžiais – *Ecce Signum Salutis*. Didžioji paveikslo dalis, išskyrus dangaus foną, dengta meniškais aptaisais. Metalo plokštėje atkartoti šv. S. Stoko atributai, esantys uždengtoje tapyboje:

atversta knyga ir žydinčios lelijos šakelė. Plastinis aptaiso sprendimas puikiai perteikia vienuolio aprangos ir teikiamo Škaplierius medžiagiškumą, pabrėžia dekoratyvų debesų kamuolių reljefą. Švč. M. Marijos suknelė išsiskiria smulkesne rožių žiedų ornamentika. Dievo Motinos ir Kūdikelio Jėzaus galvas vainikuoja karūnos ir spindulių aureolės, ornamentuotu aptaisu dengti ir skraidančių putų sparnai bei jų laikoma juosta. Žinoma, kad šis procesijų altorėlis, abiejuose paveiksluose turintis Švč. M. Marijos Škaplierinės ikonografiją²⁸, priklausė Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios karmelitams. Kultūros paveldo centro kataloge minėtas paveikslas klaidingai įvardintas²⁹, datuojamas XVIII pab.–XIX a. pr. laikotarpiu. Sprendžiant iš tapysenos stilistikos, paveikslas neturėtų būti sukurtas vėliau nei XVIII a. pab.

Keletą aptarto paveikslo kartojimų pavyko rasti Lenkijos karmelitų bažnyčiose. Ankstyviausias prototipas priklausė Strzegomo karmelitams iš buvusios Žemosios Silezijos vaivadijos³⁰. Karmelitai Strzegome buvo įsikūrę nuo 1382 m., tačiau dėl reformacijos sukeltų neramumų turėjo palikti vienuolyną ir čia sugrįžo tik XVII a. viduryje. Ko gero, statomai naujai bažnyčiai tuo laikotarpiu ir kurtas Švč. M. Marijos Škaplierinės altorius, dabar esantis Strzegomo šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus bazilikoje (il. 10). Vidurinę altoriaus dalį užima skulptūrinė kompozicija, vizualiai identiška Riešės paveiksliui. Kad Riešės paveikslo autorius žinojo apie Strzegomo altoriaus egzistavimą, rodo tiksliai atkartota bareljefo kompozicija. Esminis kompozicinis skirtumas yra angelų figūros bei jų laikomi užrašai³¹. Tai rodo, kad nebuvo

10 il. Šv. Simono Stoko vizija. XVII a. Strzegomo šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčia. Foto: <http://www.bazylika.strzegom.pl/foto/oltarz%20szk3_maxi.jpg>

siekiami absoliučiai tiksliai kopijuoti prototipą, o Riešėje esantis paveikslas kurtas kaip savarankiškas kūrinys.

Kita XVIII a. vidurio Strzegomo altoriaus kartotė yra Krokuvos *Na Piasku* senosios regulos karmelitų vienuolyno fasade (il. 11). Paveikslas užtapytas, todėl originalios autoriaus Gabrielio Durayskio tapybos nesimato, bet išlikusi kompozicija byloja apie Strzegomo šv. S. Stoko vizijos kartojimą. Galbūt ši vizijos vaizdavimo schema pasiekė Krokvą per vienuolių ryšius: Krokuvos vienuolynuose nuo XIV a. pab. gyveno iš Čekijos atvykę karmelitai³². Išanalizavus atskiras detales pastebėta, kad jos visiškai sutampa su esančiomis Riešės atvaizde: atitinka angelų figūros, lozungo juostos forma, Stoko atributai, grindų vaizdavimas. Teoriš-

11 il. Gabriel Durayski. Šv. Simono Stoko vizija. XVIII a. vid. Krokuvos *na Piasku* karmelitų vienuolynas. Foto: Iconographia Carmelitana 1, CD. Olomc P086

12 il. Šv. Simono Stoko vizija. XVIII a.(?) Lietuvos dailės muziejus. Foto: Prano Gudyno restauravimo centras

kai įmanoma, kad Gabrielius Durayskis galėtų būti Riešės paveikslo autorius, tačiau reikalingi gilesni istoriniai ir visapusiški paveikslo tyrimai. Pirmavaizdžio vietai artima Vokietijos ir Čekijos kaimynystė leidžia manyti, kad Riešės paveikslo kilmė gali siekti ir šiuos kraštus.

Tirdami LDK sakralinę dailę susiduriame ne tik su autorystės, bet ir su sukūrimo laikotarpio nustatymo problema. Duomenys tikslinami remiantis istoriniais šaltiniais, restauravimo išvadomis, stilistine analize. Lietuvos Dailės muziejaus fonduose saugomas vienas tapybos darbas, vaizduojantis šv. S. Stoko viziją (il. 12). Paveikslas įtrauktas ir į Prano Gudyno restauravimo centro katalogą³³. Restauratorių išvadoje teigiama, kad paveikslas tapytas XVIII a., vadinasi, priklausė karmelitiškąjį pamaldumą platinusiai parapijai ar vienam iš LDK karmelitų vienuolynų. Šiame paveiksle tradicinė škaplieriaus teikimo scena papildyta naujais ikonografiniais elementais: viską gaubianti uždanga sukuria nežemiškojo vyksmo ir dangiškosios apsaugos aurą, o sosto dalies bei grindinio vaizdavimas sukuria Bažnyčios interjero įspūdį. Kad kūrinio globėjai ar užsakovai buvo Škaplieriaus brolija, rodo paveiksle vaizduojamos abi škaplieriaus formas: Švč. M. Marija teikia šv. S. Stokui škaplieriaus rūbą, o Kūdikelis Jėzus rankose laiko brolijos škaplierių. Kutais puošta pagalvėlė, ant kurios sėdi Jėzus – itin reta detalė barokiniuose Švč. M. Marijos Škaplierinės atvaizduose, šis elementas įprastas renesansiniuose Dievo Motinos su Kūdikiu paveiksluose. Atkreipčiau dėmesį į skirtingą aureolių sprendimą: Marijos galvą puošia karališka karūna, Dievo sūnaus galvą juosia nedidelis švy-

tinčių spindulių ratas, o virš šv. Simono Stoko galvos – siaura lanko formos aureolė. Paveiksle nevaizduojami įprastiniai šv. S. Stoko atributai: knyga, žydingi lelijos šakelė. Visi išvardinti požymiai ir regima ikonografija, mano nuomone, artimesni XIX a. Šio paveikslo prototipo kol kas nepavyko aptikti, todėl manyčiau, kad tai vietinio meistro improvizacija. Įvertinus nedidelį paveikslo formatą (680 × 600 mm), darytina prielaida, kad atvaizdas greičiausiai priskirtinas antramjam altoriaus egzistavimo tarpšniui.

Sprendžiant iš esamų pavyzdžių, meniniu unikalumu lietuviškieji šv. S. Stoko vizijos atvaizdai nepasižymi. Didžioji jų dalis yra žymių prototipų, pasiekusių Lietuvą per iliustruotus teologinius leidinius, kartotės. Jų autoriai greičiausiai buvo vietos meistrai, pramokę šio amato atvykusių kviestinių menininkų dirbtuvėse. Kiek daugiau ikonografinės improvizacijos pastebėta vietinio tautodailininko savarankiškai kurtame Linkuvos procesijų altorėlio paveiksle. Tačiau tai – vienintelis toks baroko laikotarpio kūrinys,

todėl nepakanka medžiagos išvelgti galimas tendencijas. Apibendrinant pateiktus pavyzdžius išryškėja svarbiausias tradicinės Škaplieriaus vizijos ikonografijos Lietuvoje išskirtinumas – Dievo Motinos vaizdavimas drauge su Kūdikiu Jėzumi. Kitose Europos šalyse esama atvaizdų, kuriuose Marija viena teikia karmelitui škaplierių, o visuose Lietuvoje išlikusiuose tiriamuosiuose objektuose Marija vaizduojama laikanti Sūnų ant rankų. Tokią tendenciją greičiausiai paveikė pamaldumo Švč. M. Marijai kaip Dievo Motinai aspektas bei supratimas, kad Švč. M. Marija atlieka tarpininkės ir užtarėjos vaidmenį siunčiamoms dangiškosioms privilegijoms, už kurias kentėjo jos sūnus Jėzus Kristus.

Sakralinės dailės kontekste šv. Simono Stoko vizijos tema gali būti vertinama kaip atskira vizijinių paveikslų grupė (šventųjų vizijos) arba kaip pirmasis Švč. M. Marijos Škaplierinės ikonografijos siužetas, davęs pradžią plačiai karmelitiškųjų marijinių atvaizdų ikonografiniai sklaidai.

Literatūra ir nuorodos

¹ ŠKAPLIERIUS [lenk. *szkaplerz* < lot. *scapulare* – pečių apdangalas]: 1. Katalikų rel. kulto priemonė, vad. sakramentalija – du juostele (virvele) simetriškai sujungti audeklo gabalėliai su Jėzaus Kristaus, Marijos ar šventųjų atvaizdais, nešiojami (vienas ant krūtinės, kitas – ant nugaros) dėl didelio religingumo. Praktikuojami nuo XIII a. 2. Kai kurių katalikų vienuolių ordinų aprangos dalis – ilgas stačiakampis krūtinės pločio audeklo gabalas, kurio vienas galas krinta ant krūtinės, kitas – ant nugaros, dėvimas ant abito...“ Žr.: *Religijotyros žodynas*. Sud. R. Petraitis. – Vilnius: Mintis, 1991, p. 364.

² Aurelija Ruseikienė. *Mariologinės temos – Švč.*

M. Marijos Škaplierinės ikonografija Lietuvos Baroko dailėje. Menotyros magistro darbas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2001.

³ Karmelitų vienuolijos gyvavimo laikotarpis Lietuvoje truko daugiau nei tris šimtmečius – nuo 1506 m., kai Vilniuje buvo įkurtas pirmasis karmelitų vienuolynas, iki 1832 m. – masinio katalikų religinių bendruomenių naikinimo meto, kai buvo uždaryti beveik visi Lietuvoje veikę vienuolynai ir daugelis bažnyčių.

⁴ *Lexikon der christlichen Ikonographie*. B. 8. Red. K. G. Kaster. – Breisgau Freiburg: Herder, 1994, S. 96.

⁵ *The Catholic Encyclopedia: Scapular*. <<http://www.newadvent.org/cathen/13508b.htm>>

- ⁶ Richard Copsey. *Carmel in Britain. The Hermits from Mount Carmel*. Vol. III. – Roma: Edizioni Carmelitane, 2004. p. 76. Vertimas autorės.
- ⁷ 1587 m. popiežius Sikstas V patvirtino Švč. M. Mariją Škaplierinę esant šventąja karmelitų ordino globėja. Oficialiai pripažinus šv. Simono Stoko viziją, ji įgavo liturginį *Sabbatum privilegium* statusą.
- ⁸ Tommaso De Vigilia. *Karmelio Dievo Motina*, 1492 m., Palermo karmelitų bažnyčia.
- ⁹ Ippolito Scarsella. *Dievo Motina teikia škaplierių šv. S. Stokui*, XVII a., Nacionalinė meno galerija Romoje; Šv. S. Stoko vizija, apie 1620 m., sienų tapyba šv. Juozapo karmelitų bažnyčioje Paryžiuje; Alessandro Tiarini. Šv. S. Stoko vizija, XVII a., Nacionalinė paveikslų galerija Bolonijoje; Mattia Preti. Šv. S. Stoko vizija, XVII a. Karmelio Dievo Motinos bažnyčia Neapolyje; José Camarón Boronat. Šv. S. Stoko vizija, XVIII a. II p., privati kolekcija; Šv. S. Stoko vizija, XVII a., basųjų karmelitų vienuolyno muziejus Antequeroje, Ispanija.
- ¹⁰ XX a. vid. ši ažuolinė skulptūra rasta viename Norfolk grafystės Didžiojoje Britanijoje antikvariatų ir kaip dovana gražinta Aylesfordo karmelitams. <<http://archive.catholicherald.co.uk/article/21st-august-1964/3/our-ladys-statue-at-aylesford-crowned>>
- ¹¹ Altoriaus skulptūrinės kompozicijos *Stoko vizija* yra Strzegom katedroje Lenkijoje, taip pat karmelitų bažnyčiose Springierbach Vokietijoje, Messina Sicilijoje, Salamanca Ispanijoje.
- ¹² XVII–XIX a. vid. Lietuvos bažnyčių inventoriuose detaliau aprašoma tik malones teikiančių, kitaip – stebuklingųjų paveikslų, istorija, jų puošyba brangiaisiais metalais ir akmenimis.
- ¹³ MAB RS. F. 151-1333. MAB RS. F. 9-1674.
- ¹⁴ Ieva Koncytė. *Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčia senosios regulos karmelitų pamaldumo kontekste*. Menotyros bakalauro darbas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2005, p. 25.
- ¹⁵ Manyčiau, šis paveikslas yra buvęs šioje bažnyčioje prieš gaisrą. Dabar Šv. Stoko vizija yra kairės koplyčios kairiojo altoriaus antrame tarpnyje.
- ¹⁶ Šv. S. Stoko vizijos paveikslai: Šv. Liucijos karmelitų bažnyčioje Castellini, Italijoje, XVI a.; Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų parapiinėje bažnyčioje Landsberg am Lech, Vokietijoje, XVIII a.
- ¹⁷ *Iconographia Carmelitana 1* [CD-ROM]. – Roma: Centrum Informatiois Totius Ordinis Carmelitarum, 2001. OlomcBW014.
- ¹⁸ KAKA. B. 209, p. 609V. Procesijų altorėlio paveikslai: šv. Simono Stoko vizija ir Švč. M. Marija.
- ¹⁹ KAKA. B. 209, l. 596, 614.
- ²⁰ Nors Simonas Stokas niekada nebuvo oficialiai kanonizuotas, tačiau tradiciškai jis laikomas šventuoju.
- ²¹ Mariano Ventimiglia. *Historia Chronologica Priorum Generalium Latinorum totius...*, 1773, p. 28–29.
- ²² 1761–1762 m. Linkuvos bažnyčioje ir vienuolyne dirbo tapytojas Kazimieras Rimkevičius; 1773–1774 m. Antanas Ziglinskis auksavo altorius, Švč. M. Marijos Škaplierinės brolijos užsakyimu ištapė vėliavą. *Lietuvos dailininkų žodynas XVI–XVIII a.* Sud. A. Paliušytė. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno instituto leidykla, 2005, p. 227, 275.
- ²³ KAKA. B. 209, l. 595V, 609.
- ²⁴ MAB RS. F. 273-3383. Bažnyčiai buvo suteiktas dvigubas titulas: Švč. M. Marijos Snieginės ir Šv. Jurgio.
- ²⁵ Список членов Братства Девы Марии при Вуленском костеле св. Георгия. LVIA. F. 694, ap. 1, b. 3403, l. 5.
- ²⁶ Šv. Simono Stoko vizija. Graviūra. *Iconographia Carmelitana 1*, CD.
- ²⁷ Adomas Honoris Kirkoras. *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*. – Vilnius: Mintis, 1991, p. 107.
- ²⁸ Averse yra Švč. M. Marijos Škaplierinės Eleusa ikonografinio tipo paveikslas.
- ²⁹ KPCA. R1175. *Marijos su šv. Dominyku paveikslas*. 1969 m. aprašas.
- ³⁰ Strzegomo miestas yra dabartinės Lenkijos pietvakariuose netoli Čekijos ir Vokietijos sienų.
- ³¹ Strzegom altoriuje esantis užrašas: *Eine Mutter und Zierde des Carmelberges*.
- ³² XIV a. pab. karališkoji pora Jadvyga ir Vladislovas Jogaila Krokuvos *Na Piasku* vienuolyną ir bažnyčią padovanojo iš Čekijos atvykusiems vienuoliams karmelitams.
- ³³ LDM. GRC. T382.